

ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΔΙΟΓΚΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Γιώργος Καραμπελιάς

Το 1960 οι δημόσιες δαπάνες αντιπροσώπευαν το 23,9% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος. Το 1970 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 29,4%, το 1975 32,8%, το 1980 36,8% και πέντε χρόνια μετά, το 1985, έφθασε το 51,5%. Από το 1975 έως το 1985 το άλμα των δημοσίων δαπανών υπήρξε τεράστιο, παρουσίασε άνοδο κατά 20% ως ποσοστό του ΑΕΠ, μέσα σε δέκα χρόνια¹. Έτσι η Ελλάδα αποκτά ένα «βαρύ» κράτος, με μια ταχύτητα χωρίς προηγούμενο, τόσο για τα ελληνικά όσο και για τα διεθνή δεδομένα. Μόνο σε χώρες όπου πραγματοποιήθηκε κάποια κοινωνικοπολιτική ανατροπή μπορούμε να συναντήσουμε μια τόσο ταχεία μετατροπή. Γι' αυτό και χαρακτηρίζουν τη μεταπολίτευση «ολογί επανάσταση». Η απασχόληση στον ευρύτερο δημόσιο τομέα γνώρισε αντίστοιχη διόγκωση. Οι εξαρτώμενοι από το δημόσιο ήταν το 1950 περίπου 250.000, το 1961 260.000, το 1971 320.000, το 1980 500.000 και το 1985-86 περίπου 630.000 άτομα.

Η δημόσια και παραδημόσια απασχόληση από το 7-8% του ενεργού πληθυσμού ανέβηκε στο 18%². Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε μια πληθώρα στοιχείων που επιβεβαιώνουν την ταχύτατη διόγκωση των κρατικών δαπανών και του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Δεν θα χρειαστεί όμως. Η πραγματικότητα είναι γνωστή σε όλους. *Τα προβλήματα τίθενται πέρα από τη διαπίστωση, αφορούν την αιτιολόγηση.*

1. Η Κατάρρευση του Εμφυλιοπολεμικού Κράτους

Η πτώση της δικτατορίας το 1974 σαν συνέπεια της εισβολής στην Κύπρο μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα, άφησε ένα πραγματικό κενό εξουσίας. Ένα κράτος θεμελιωμένο στο διαχωρισμό εθνικόφρονων και μη κατέρρευσε, και μάλιστα στην πιο ακραία εκδοχή της κρίσης του. Οι εθνικόφρονες οδήγησαν σε εθνική ήττα και καταστροφή (sic). Οι παλιοί θεσμοί κατέρρευσαν στιγματισμένοι όχι μόνο με τη δικτατορία, αλλά και την εθνική καταστροφή.

Η κατάρρευση έγινε την ίδια περίπου στιγμή που ξεσπούσε η παγκόσμια οικονομική κρίση, που σημάδεψε το τέλος της μεταπολεμικής ευημερίας, όπως και τη στιγμή που πραγματοποιούνταν η συνάντηση της ελληνικής βιομηχανίας με την παγκόσμια αγορά.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση προκάλεσε τη μείωση των άδηλων πόρων και των εισροών

1. Πηγή: *Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος*, Γ. Προβόπουλος, «Ο Δημόσιος τομέας στην Ελληνική οικονομία, πρόσφατες τάσεις και οικονομικές επιπτώσεις», ΙΟΒΕ, Επείκαιρα Θέματα, σελ. 29, Οικονομικός Ταχυδρόμος, Μάιος 1988.

2. Βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, σελ. 84-86, Δημ. Αθανασόπουλος, *Η Ελληνική Διοίκηση. Ανεπίκαιρες Σκέψεις για μια Διοικητική Μεταρρύθμιση*, Παλαζήσης 1983. Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία σύγχρονης Ελλάδας*, τόμ. Α 1975, σελ. 393. Βλ. και *Ελευθεροτυπία* 30-1-1986.

Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, με στοιχεία του ΟΑΕΚ το 1985 ήταν 43 επιχειρήσεις με 30.000 εργαζόμενους-OCDE, GREECE 1986: 87, Ιούλιος 1987, σελ. 38.

ΚΕΔΕ (Κέντρο Ελληνικών Δημοσίων Επιχειρήσεων). *Οι δημόσιες επιχειρήσεις στην ευρωπαϊκή κοινότητα (1979-1982)*, Αθήνα 1986, και Γεωργίου Προβόπουλου, *Οι δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμοί*. ΙΟΒΕ, ειδικές μελέτες, Αθήνα 1982.

κεφαλαίου που στα 1970 αντιπροσώπευαν το 25% του εθνικού προϊόντος. Επί πλέον συρρίκνωσε την παγκόσμια αγορά. Και αυτό συνέβη τη στιγμή ακριβώς που η ελληνική βιομηχανία μεταβαλλόταν σε εξαγωγική. Στη διάρκεια του «ελληνικού θαύματος» 1961-1973, η βιομηχανική παραγωγή γνώρισε μια ανάπτυξη χωρίς προηγούμενο, που κορυφώθηκε το 1973 με ποσοστό αύξησης της μεταποίησης κατά 16,3%. Η ελληνική βιομηχανία ξεπέρασε το στάδιο της υποκατάστασης των εισαγωγών και άρχισε να γίνεται εξαγωγική. Στο εξής η επέκτασή της δεν μπορούσε να στηριχτεί μόνο στην εσωτερική αγορά. Οι οικονομίες κλίμακας την έσπρωχναν στη διεθνοποίηση.

Αυτή η βιομηχανική ανάπτυξη είχε στηριχτεί όχι μόνο στην τεχνολογική ανανέωση της δεκαετίας του '60, αλλά κυρίως στην κοινωνική ειρήνη που είχε επιβάλει η δικτατορία και στα χαμηλά μεροκάματα. Τα κέρδη των επιχειρήσεων εκτινάχτηκαν στα ύψη (το 1967 αντιπροσώπευαν το 19,2% του καθαρού Εθνικού Εισοδήματος, το 1973 το 25,6% και δέκα χρόνια αργότερα, το 1983 είχαν πέσει μόλις στο 12,3), ενώ αντίστροφα μειώθηκε το εισόδημα της εργασίας (από 52,2% το 1968 πέρασε στα 48,2% το 1973, και μόνο στη συνέχεια αναρριχήθηκε στο 65,8% το 1983) των μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων του αστικού τομέα³. Με την κρίση του 1974 ο ανταγωνισμός γίνεται ισχυρότερος και η αγορά συρρικνώνεται. Το κόστος εργασίας, που είχε αρχίσει να ακριβαίνει εξαιτίας της πλήρους απασχόλησης, στις νέες συνθήκες ανεβαίνει κάθετα ενώ οι απεργίες πολλαπλασιάζονται.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ώρες Απεργιών (σε χιλιάδες)

	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Όρυχεια	2.984	5.091	1.828	2.190	2.115	2.280	4.828	4.706	2.813	1.682	594	
Βιομηχανία	81	634	1.017	1.891	3.771	1.539	555	707	507	548	626	
Οικοδομές	546	341	344	1.391	876	59	16	46	19	354	398	
ΔΕΗ-Νερό												
Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία	195	109	153	144	129	191	199	54	49	176	41	
Συγκοινωνίες, Επικοινωνίες	1.630	2.282	2.296	1.377	2.471	844	317	175	98	561	1.681	
Τράπεζες-Ασφάλειες	516	342	474	2.016	4.778	436	3.635	586	1	929	834	
Κοινωνικές κοινοτικές υπηρεσίες	146	844	466	351	2.309	283	126	213	153	1.409	1.188	
Γενικές απεργίες	43	4	830	2.892	4.450	53	1	143	290	2.002	3.465	
ΣΥΝΟΛΟ	6.145	9.643	7.406	12.255	20.933	5.690	9.680	6.633	3.932	7.665	8.831	16.353

Πηγή: Στοιχεία Υπουργείου Εργασίας

Η πολιτική κρίση και το πέρασμα σε συνθήκες τυπικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας —ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία της Ελλάδας, εκτός από τα διαλείμματα του μεσοπολέμου— χωρίς εξωκοινοβουλευτικό εγγυητή (βασιλιά ή ξένες δυνάμεις-προστάτες) συνδυάζεται με την κοινω-

3. Παναγιώτης Παυλόπουλος, *Εισοδηματικά μερίδια, τάσεις, αίτια, επιδράσεις*, ΙΟΒΕ, Αθήνα 1986, σελ. 135, Πίνακ. 3.4.

νική αναταραχή και την παγκόσμια οικονομική κρίση. Απέναντι σε αυτή την κρίση, που εκδηλώνεται ταυτόχρονα με πολλαπλούς γενεσιουργούς παράγοντες, το βιομηχανικό, εφοπλιστικό, τουριστικό και κατασκευαστικό κεφάλαιο αντί να προχωρήσει σε μια λογική τεχνολογικής και πολιτικής επίθεσης, με ανανέωση του τεχνολογικού εξοπλισμού εγκαταλείπει σταδιακά αυτούς τους τομείς, έστω πρόσκαιρα, και στρέφεται προς το εμπορικό κεφάλαιο ή εξάγει τα κεφάλαιά του στις ξένες τράπεζες, παράλληλα με μια πολιτική ανεργίας και δημιουργίας μιας «κοινωνίας δύο ταχυτήτων». Το αποτέλεσμα είναι πως ενώ η παραγωγικότητα της βιομηχανίας στην περίοδο 1965-1973 αυξάνονταν κατά 8,4% το χρόνο, ξεπερνώντας κάθε άλλη ευρωπαϊκή χώρα, το 1975-1981 έπεσε στο 1,7% το χρόνο, χαμηλότερη σε όλη την Ευρώπη μαζί με τη Μεγάλη Βρετανία, και στην επόμενη περίοδο 1981-1987 η ωριαία παραγωγικότητα στη μεταποίηση έπεσε σαν ποσοστό αύξησης στο 0,4% το χρόνο⁴.

Η βιομηχανία μπαίνει σε κρίση, καθώς και οι μεγάλες τεχνικές εταιρίες. Το εφοπλιστικό κεφάλαιο, που είχε «αγκυροβολήσει» σε χερσαίες επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, αποδεσμεύεται και πάλι σταδιακά εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις. Το συγκρότημα Ανδρεάδη εθνηκοποιείται. Ο Νιάρχος πουλάει αρχικά τα διυλιστήρια Ασπροπύργου και στη συνέχεια τα Ναυπηγεία. Το ίδιο συμβαίνει με το Νεώριο Σύρου, τα Ναυπηγεία Χαλκίδας, τα Ναυπηγεία Ελευσίνας του συγκροτήματος Ανδρεάδη κ.λπ. Η δομή της βιομηχανίας για πρώτη φορά «οπισθοδρομεί». Μέχρι τότε το ποσοστό της βαριάς και ενδιάμεσης βιομηχανίας ανέβαινε. Πλέον διογκώνεται εκ νέου το ποσοστό της ελαφριάς βιομηχανίας και οι μικρές επιχειρήσεις πολλαπλασιάζονται σε βάρος των μεγαλύτερων. Ο μέσος όρος απασχολούμενων ανά επιχείρηση που ήταν 5,2 άτομα το 1978 ξανάπεσε στο 4,8 το 1984, μόλις πάνω από το 1920. Ο αριθμός των βιομηχανικών καταστημάτων έφτασε τις 144.742 το 1984, ενώ οι απασχολούμενοι στις μονάδες με πάνω από 100 άτομα έπεσαν στις 197.858 το 1984 από 214.340 το 1978⁵. Οι αυτοαπασχολούμενοι του αστικού τομέα αυξάνονται ταχύτερα από τους μισθωτούς και το σύνολο των επιχειρήσεων στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα ξεπερνάει τις 550.000 το 1984, σε έναν ενεργό πληθυσμό 3,5 εκατομμυρίων. Ενώ στην περίοδο 1961-1974 η καπιταλιστική συσσώρευση είναι μια απτή πραγματικότητα, στη νέα περίοδο παρατηρείται όχι μόνο αποσυσώρευση και πτώση της παραγωγικότητας, αλλά κατάτμηση των ήδη μικρών παραγωγικών μονάδων και επέκταση της μικροεπιχείρησης. Αν λοιπόν στη Δύση η κρίση αντιμετωπίστηκε με τεχνολογική ανανέωση και συγχώνευση επιχειρήσεων, στην Ελλάδα έγινε ακριβώς το αντίστροφο: αποεπένδυση και κατακερματισμός. Όσο για συγχωνεύσεις παρατηρούνται αρκετές, ιδιαίτερα μετά το 1981, μόνο που πρόκειται για «συγχωνεύσεις» στο κρατικό υπερμονοπώλιο. Ανδρεάδης, Ολυμπιακή, Νιάρχος, Μποδοσάκης, Τσιμέντα, Σκαλιστήρης, ΕΣΣΟ-ΠΑΠΠΑΣ, Στάγερ, Πειραική Πατραϊκή, Χαρτοποιίες, σχεδόν τίποτε δεν έμεινε από το παλιό μεγαλοβιομηχανικό κεφάλαιο. Οι επιχειρηματίες προτίμησαν, στις περισσότερες περιπτώσεις, μπρος στην πτώση των κερδών και την υπερχρέωση, να εγκαταλείψουν τις επιχειρήσεις τους στα χέρια του κράτους.

Και μία παγκόσμια πρώτη η ΕΣΣΟ, σημερινή ΕΚΟ, η μεγαλύτερη από τις «7 αδερφές» εγκαταλείπει το διυλιστήριό της και το εμπορικό της δίκτυο στα χέρια του ελληνικού κράτους, στη σημερινή ΕΚΟ!

Όμως η αιτία της πτώσης του ποσοστού κέρδους και της κατάρρευσης της ελληνικής βιομη-

4. ΕΣΥΕ και Εκθέσεις της Τράπεζας Ελλάδας, Επύλογος 1988 και ΟΟΣΑ.

5. Βιομηχανικές απογραφές 1920, 1958, 1963, 1969, 1987, 1978, 1984, ΕΣΥΕ.

χανιάς δεν ήταν μόνο η άνοδος των εργατικών κινητοποιήσεων και η παγκόσμια κρίση. Όλη η Ελλάδα βρίσκεται σε αναβρασμό. Η άνοδος της τιμής των αγροτικών προϊόντων υπερβαίνει κατά πολύ το συνολικό πληθωρισμό. Στην περίοδο 1970-1983 οι τιμές των αγροτικών προϊόντων αυξήθηκαν κατά 26% πάνω από το μέσο όρο του πληθωρισμού⁶. Κατά συνέπεια και μόνη η αύξηση των αγροτικών τιμών συμπαρασύρει προς τα πάνω τις εργατικές αμοιβές. Τέλος, αλλά όχι ελάχιστα, οι κινητοποιήσεις των δημοσίων υπαλλήλων, των τραπεζιτικών και γενικότερα του ευρύτερου δημόσιου τομέα οδηγεί στην άνοδο των μισθών τους και την άμεση και έμμεση επιβάρυνση του κόστους των βιομηχανικών προϊόντων. Γι' αυτό και το ποσοστό των κερδών στο ΑΕΠ κατακρημνίζεται στο 12% από το 26%⁷.

Όμως οι κινητοποιήσεις αυτών των τάξεων και στρωμάτων δεν οδηγούν μόνο στην επιβάρυνση του άμεσου μισθού, αλλά και σε εκείνη του έμμεσου, κοινωνικού μισθού. Η επέκταση των κοινωνικών ασφαλίσεων στο σύνολο των εργατών και των αγροτών, η αύξηση των συντάξεων, η γήρανση του πληθυσμού κ.λπ., σπρώχνουν στο διπλασιασμό των κοινωνικών δαπανών που από 11% του ΑΕΠ, στα μέσα της δεκαετίας του '70, πέρασαν στο 22% δέκα χρόνια αργότερα. Κατά συνέπεια επιβαρύνονται ακόμα περισσότερο τα κέρδη μέσω της φορολογίας, που από 19% του ΑΕΠ το 1960 και 24,5% το 1970 φθάνει το 35% το 1980.

Έτσι η βιομηχανική αστική τάξη, που στις αρχές της δεκαετίας του '70 έμοιαζε να συγκροτεί σε ώσμωση με το εφοπλιστικό, κατασκευαστικό και το τουριστικό κεφάλαιο, το κέντρο βάρους της άρχουσας τάξης στην Ελλάδα, οπισθοδρομεί ταχύτατα. Μια νέα συμμαχία μικρομεσαίων, εξασφαλισμένων εργαζομένων του δημόσιου και παραδημόσιου τομέα, αγροτών, εργατών και διαχειριστικών στρωμάτων του δημόσιου, η περιβόητη συμμαχία των μη προνομιούχων, η ΕΛΕ, η συμμαχία ΠΑΣΟΚ και κομμουνιστικής αριστεράς έρχεται να αντικαταστήσει την αστική τάξη και το κόμμα της, που οδηγείται σε βαθύτατη κρίση.

Η διόγκωση της δημόσιας απασχόλησης, η αύξηση των πτυχιούχων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, που σε 20 χρόνια πέρασαν από 100.000 σε 350.000, η ενίσχυση των αγροτών, η διεύρυνση των αυτοαπασχολούμενων, οι εργατικές κατακτήσεις των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων, συγκροτούν το κοινωνικό υπόβαθρο αυτής της νέας συμμαχίας. Μια συμμαχία όμως καθόλου ισότιμη. Η κρίση του βιομηχανικού τομέα σύντομα οδηγεί σε υποχώρηση της εργατικής συνιστώσας και ενίσχυση της κρατικοδιαχειριστικής της μικρομεσαίας και της συνιστώσας της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας. Η εργατική τάξη του βιομηχανικού τομέα είναι ο φτωχός συγγενής της συμμαχίας. Παρ' όλα αυτά η νέα συμμαχία δεν παύει να είναι μια πραγματικότητα που επιβεβαιώνεται σε όλα τα πεδία. Κατ' αρχήν σε εκείνο του «δρόμου», των διεκδικήσεων του μετώπου της σοσιαλιστικής και κομμουνιστικής αριστεράς, τέλος, μετά το 1981, ακόμα και στο κυβερνητικό πεδίο.

2. Από το Κράτος Νυκτοφύλακα στο Κεϋνσιανό και Κοινωνικό Κράτος

Έτσι με ιδιαίτερο τρόπο, ελληνικό, όπου το βάρος των μισθωτών του δημόσιου και εκείνο των μικροϊδιοκτητικών στρωμάτων είναι δυσανάλογα αυξημένος, επιβεβαιώνεται η διαδικασία της ενίσχυσης του κράτους και της μεταβολής του σε παρεμβατικό και σε κράτος πρόνοιας, διαδικασία που

6. Εθνικοί Λογαριασμοί 1960-84 και Αντώνης Μωυσίδης, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα*. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1986.

7. Παναγιώτης Παυλόπουλος «Εισοδηματικά μερίδια», IOBE, Αθήνα 1986 σελ. 135, Πινακ. 3.4.

αποτελέσει τη συνέπεια της όξυνσης της εργατικής απειλής από το 1917 και μετά, και της αδυναμίας να ευρεθεί μια ικανοποιητική οικονομική ρύθμιση για τον καπιταλισμό της μαζικής παραγωγής, χωρίς μια αντίστοιχη διεύρυνση της ζήτησης. Το κράτος, θεσμοθετώντας τον κατώτερο μισθό, το επίδομα ανεργίας, την αντικυκλική πολιτική μέσω του προεξοφλητικού τόκου και των δημοσίων δαπανών, μεταβάλλεται σε παρεμβατικό κράτος και ταυτόχρονα σε κράτος πρόνοιας. Και αν στην Αμερική αυτή η διαδικασία εγκαινιάζεται μετά την κρίση του 1929 και το ρουζβελτιανό *New Deal*, αν στη Δυτική Ευρώπη το κράτος πρόνοιας που θεμελιώνει η πρώτη μεταπολεμική κυβέρνηση του εργατικού κόμματος στην Αγγλία εξαπλώνεται σύντομα σε όλη τη δυτική πτέρυγα της ηπείρου μας⁸, στην Ελλάδα η διαδικασία πραγματοποιείται αρκετά αργά και καθυστερημένα. Ολοκληρώνεται μόλις στη μεταπολιτευτική περίοδο, τη στιγμή που το κεϋνσιανό κράτος μεταβάλλεται σε κοινωνικό κράτος, σε κράτος κρίση⁹. Πράγματι το κεϋνσιανό κράτος είχε μια διφυή υπόσταση. Αποτελούσε ένα κράτος οικονομικά παρεμβατικό και ένα κράτος πρόνοιας ταυτόχρονα. Αυτές οι δύο λειτουργίες βρίσκονταν σε μία ισορροπία μεταξύ τους. Ισορροπία που ρυθμιζόνταν από το επίπεδο της παραγωγικότητας και την κατανομή της. Δηλαδή η κεϋνσιανή ρύθμιση στηριζόταν στην εξής βασική αρχή: Η φορντιανή έκρηξη της παραγωγικότητας 4 ή 5% το χρόνο για όλη τη μεταπολεμική περίοδο επέτρεπε σε σταθερή βάση την ταυτόχρονη άνοδο των κερδών, αλλά και των μισθών. Αυτή ήταν η οικονομική και ταξική ισορροπία που ανέλαβε να ενσαρκώσει το νέο κράτος με κύριους φορείς τη σοσιαλδημοκρατία ή το Δημοκρατικό κόμμα στις ΗΠΑ. Όμως από τα μέσα της δεκαετίας του '60 αυτή η ισορροπία διαταράσσεται. Οι συνθήκες οιοει πλήρους απασχόλησης της δυτικής οικονομίας, η εξάντληση των τεχνολογικών δυνατοτήτων του φορντισμού, η όξυνση των εργατικών και κοινωνικών αγώνων καθώς και η μεγάλη αναταραχή στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, που θα οδηγήσει στην έστω πρόσκαιρη άνοδο της τιμής των πρώτων υλών, καθώς και η ανάπτυξη των διεκδικήσεων νέων κοινωνικών στρωμάτων και κινημάτων, σπουδαστικού, γυναικείου, μειονοτήτων, οικολογικού κ.λπ., όλα αυτά οδηγούν στην ανατροπή της ισορροπίας και την κρίση του μοντέλου¹⁰. Ο άμεσος και ο έμμεσος μισθός ανεβαίνουν ταχύτερα από τα κέρδη, τα οποία αρχίζουν να πέφτουν. Το κράτος μεταβάλλεται όλο και περισσότερο σε κοινωνικό κράτος με μία διττή έννοια, τόσο εκείνη της κοινωνικοποίησης του κεφαλαίου όπου η παραγωγή και η αναπαραγωγή κοινωνικοποιούνται, όσο και με την έννοια ότι το στοιχείο της κοινωνικής αναπαραγωγής ανάμεσα στις λειτουργίες του κράτους γίνεται κυρίαρχο. Στις αρχές της δεκαετίας του '80 στις χώρες της Δύσης οι κοινωνικές δαπάνες προσεγγίζουν και ξεπερνούν το 30% του ΑΕΠ. Όμως το κοινωνικό κράτος σε μια τέτοια εκδοχή είναι ταυτόχρονα και κράτος/κρίση.

8. Νέγκρι, Αντόνιο «Ο Τζ. Μ. Κένυς και η καπιταλιστική Θεωρία του Κράτους το 1929», Παντοσέρι, Νέγκρι Τρόικ, Νεοκαπιταλισμός και επαναστατικό κίνημα.

9. Βλ. Antonio Negri, *La Forma Stato*, Ferrarenelli, Μιλάνο 1977.

10. Βλ. Michel Aglietta, *Regulation et Crise Du Capitalisme. L' experience des Etats — Unis, Calman — Levin, Paris 1976* και Alain Lipietz, *Crise et in Flation Pourqoi?*, Maspero, Paris, 1979.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

**Δαπάνες για την Κοινωνική Ασφάλιση ως Ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχωρίου
Προϊόντος στις Χώρες της Κοινότητας**

Χώρα	1970	1975	1980	1983	1985	Μεταβολή ποσοστού 1970- 1983
Βέλγιο	18,5	24,5	27,7	31,9		+ 13,4
Γαλλία	19,2	22,9	25,8	28,8		+ 9,6
Γερμανία	21,4	27,8	28,3	28,9		- 7,5
Δανία	19,6	25,8	28,0	30,2		+ 10,6
Ην. Βασίλειο	15,9	19,5	21,4	23,7		+ 7,8
Ιρλανδία	13,2	19,4	22,0	26,6		+ 11,4
Ιταλία	18,4	22,6	22,8	27,3		+ 8,9
Λουξεμβούργο	16,4	22,4	26,5	29,3		+ 12,9
Ολλανδία	20,8	28,1	30,7	34,0		+ 13,2
Μέσο ποσοστό 9 χωρών της ΕΟΚ	18,1	23,7	25,9	28,7	20,9	+ 10,6
Ελλάδα	11,6	10,9	14,0	19,5		

Πηγή: α. *Social Europe, commission of the European Communities, Directorate-general for employment, Social affairs and education, No 00 July 1983.*

β. *Προβλήματα κοινωνικής Ασφάλισης: Θέματα Κοινού Ενδιαφέροντος, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Οκτώβριος 1986.*

γ. *Για την Ελλάδα, Εθνικοί Λογαριασμοί.*

Αν δεν επαναβεβαιωθεί η νέα ισορροπία τότε δεν υπάρχει διέξοδος, αν το ποσοστό κέρδους δεν ανασυγκροτηθεί δεν είναι δυνατόν να υπάρξει έξοδος από την κρίση.

Γι' αυτό η αντιμετώπιση της κρίσης έχει πολλαπλές διαστάσεις. Τις σημειώνουμε.

α) Μείωση της εξάρτησης από τις ενεργειακές πηγές του Πρώτου Κόσμου και κυρίως από το πετρέλαιο, στόχος που επιτεύχθηκε με την αύξηση του βάρους της πυρηνικής ενέργειας, τις οικονομίες στη χρήση ενέργειας, την ανάπτυξη της εξόρυξης πετρελαίου έξω από τον ΟΠΕΚ κ.λπ., πολιτική που οδήγησε στην εκ νέου πτώση.

β) *Ανανέωση της τεχνολογίας και υπέρβαση των μεθόδων παραγωγής της φορντιστικής ρύθμισης*, κυρίως της μικροηλεκτρονικής, της πληροφορικής και της ρομποτικής, προϋπόθεση για ένα νέο άλμα της παραγωγικότητας.

γ) Ταυτόχρονα και συμμετρικά, *απαξίωση του παλιού κεφαλαίου*, τόσο του σταθερού όσο και του μεταβλητού, πράγμα που σημαίνει απολύσεις, δημιουργία της κοινωνίας των δύο ταχυτήτων κ.λπ. Δεν αρκεί η εισοδος σε νέες τεχνολογίες, πρέπει να απαξιωθεί και το ήδη υπάρχον κεφάλαιο και να υποταχθεί η ζωντανή εργασία εκ νέου, μέσω των απολύσεων, της ανεργίας, των περικοπών.

δ) *Επέκταση της διεθνοποίησης του κεφαλαίου* και συγκρότησης μιας ευρύτερης παγκόσμιας αγοράς που θα συμπεριλάβει και τις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού.

ε) Συγκράτηση των δημοσίων ελλειμμάτων και περικοπή των κοινωνικών δαπανών¹¹.

Δεν είναι της ώρας να εξετάσουμε το βαθμό επιτυχίας αυτής της αντεπίθεσης του κεφαλαίου και των διαχειριστικών τάξεων, μπροστά στο φάσμα μιας κρίσης χωρίς επιστροφή.

Εδώ απλώς θα επισημάνουμε ορισμένα πράγματα πάνω στις ταξικές συμμαχίες τόσο του νέου κράτους, όσο και της αντεπίθεσης των κυρίαρχων τάξεων.

Η ανάπτυξη του παρεμβατικού κράτους και η αυξανόμενη κοινωνικοποίηση του κεφαλαίου, η εντατικοποίηση της εργατικής απειλής σε όλο τον εικοστό αιώνα οδήγησαν σε μία κρίση της ηγεμονίας των παλιών ιδιοκτητικών τάξεων και την άνοδο των διαχειριστών, των managers, είτε μέσω της πολιτικής εξουσίας (ανατολικές χώρες και τρίτος κόσμος κύρια), είτε μέσω της επέκτασης των managers της οικονομίας και της κοινωνικής διαχείρισης στη Δύση¹².

Η άνοδος των διαχειριστικών τάξεων και γενικότερα των τάξεων φορέων της γνώσης σηματοδεύει ολόκληρο τον 20ό αιώνα, και σφραγίζει την κενυσιανή και ρουβελτιανή απόπειρα. Μέσω της σοσιαλδημοκρατίας που υλοποιούσε τη συμμαχία εργατικής τάξης και διαχειριστικών στρωμάτων, συμμαχία που αποτέλεσε τη βάση για την επίτευξη της μεταπολεμικής κοινωνικής ειρήνης στη Δύση, πήρε σάρκα και οστά το παρεμβατικό κοινωνικό κράτος. Αυτή η συμμαχία μπήκε σε κρίση μετά τη δεκαετία του '60 εξ ου και η εμφάνιση νέων ριζοσπαστικών κοινωνικοπολιτικών κινημάτων που αμφισβήτησαν την κενυσιανή ρύθμιση και οδήγησαν στην τελική ανατροπή της, μέσα από τη σχεδόν εκθετική επέκταση του κοινωνικού κράτους και του κράτους πρόνοιας.

Γι' αυτό και στις περισσότερες δυτικές χώρες από τα τέλη της δεκαετίας του '70 οι παλιές συμμαχίες ανατρέπονται. Τα ίδια τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα αναλαμβάνουν την πραγματοποίηση των περικοπών, προωθούν την Κοινωνία των δύο τρίτων κ.λπ., αν δεν είναι ο θριαμβεύων ρηγκανισμός και θατσερισμός, που τα πραγματοποιούν. Τα διαχειριστικά στρώματα ή τουλάχιστον οι ανώτερες πτέρυγές τους μεταβάλλουν συμμαχίες, συνασπίζονται και πάλι με τις ιδιοκτητικές τάξεις για την ανασυγκρότηση του ποσοστού κέρδους. Εκεί ακριβώς στηρίχτηκε η ανάπτυξη των νεοφιλελεύθερων ρευμάτων, η συντηρητικοποίηση της διανόησης, η κρίση των κοινωνικών κινημάτων. Αυτή η αλλαγή των κοινωνικών συμμαχιών, εναργέστερα από οπουδήποτε αλλού, καταγράφεται στις πρώην(;) σοσιαλιστικές χώρες, όπου οι διαχειριστικές και γραφειοκρατικές τάξεις, μπροστά στα αδιέξοδά τους προσπαθούν να αναγεννήσουν εκ του μηδενός τις ιδιοκτητικές τάξεις.

Όμως αυτή η ανατροπή των παλιών συμμαχιών δεν σημαίνει σε καμιά περίπτωση πως το κράτος μπορεί να ξαναγυρίσει στην παλιά καλή εποχή του φιλελευθερισμού. Η όξυνση της ταξικής αντιπαράθεσης, η κοινωνικοποίηση του κεφαλαίου, η επέκταση του εργοστασίου έξω από τα τείχη του και η συγκρότηση του κοινωνικού εργοστασίου —και κατά συνέπεια του κοινωνικού εργάτη— δεν επιδέχονται αμφισβήτηση. Δύο αιώνες μετά τη γαλλική επανάσταση επιβεβαιώθηκε αυτό που με τόση οξυδέρκεια διαπίστωνε ο Χέγκελ σε αντίθεση με τον «αισιόδοξο» Μαρξ. Η όξυνση των ταξικών αντιπαράθεσεων οδηγεί στη διόγκωση του κράτους και όχι στην καταστροφή του¹³ και επο-

11. Βλ. Samuel Bowles, David Gordon, Thomas We pisskopf *Beyond the Waste Land. «A Democratic Alternative Economic Decline»*. Anhor Press/Doubleday, New York 1983.

Michel Boyer Cedit, «*Capitalismes Fin de Siecle*», Puf, Παρισι 1986 και Lipietz Allain, «*Choisir, L' Undace*», La Decouverte, Paris 1989.

12. Βλ. James Burham, «*Η επανάσταση των διευθυντών*», Κάλβος, Αθήνα 1970. Γιώργος Καραμπελιάς, «*Πέρα απ' το σοσιαλισμό, μια νέα ουτοπία*», Κομμούνια, Αθήνα 1983.

13. Βλ. Κώστας Παπαϊωάννου, «*Η κρίση του μαρξισμού*», Κομμούνια, Αθήνα 1984, του ίδιου, «*Ο διάλογος Μαρξ-Χέγκελ*», Αθήνα 1958 και τέλος, Kostas Papaioannou, «*De Marx et du Marxisme*», Callimard, PARIS 1983.

μένως στην ανάπτυξη της δύναμης εκείνων των τάξεων που αναλαμβάνουν να διαχειριστούν αυτό το μετασχηματισμό, αυτή τη νέα ισορροπία. Το αν θα ακολουθήσει ή όχι καμιά μαρξιστική ρεβάνς όπου τα κοινωνικά υποκείμενα θα απελευθερωθούν από τον κρατικό εναγκαλισμό, είναι ίσως το ζητούμενο του μέλλοντος. Ας ξαναθυμηθούμε τον Μαρξ: «Οι επαναστάσεις μέχρι τα σήμερα δεν είχαν άλλη συνέπεια από την τελειοποίηση της κρατικής-κατασταλτικής μηχανής».

Μήπως άραγε αυτό δεν συνέβη και με την εργατική επανάσταση; Οι προβλέψεις του Μπακούνιν και του Προυντόν μοιάζουν να επαληθεύονται, ειδικά σε ότι αφορά το ανατολικό ολοκληρωτικό κράτος. Όμως και στη Δύση επιβεβαιώνεται η ίδια διαδικασία. Η εργατική διεκδίκηση ενσωματώνεται, υποτάσσεται στη φορντιανή ρύθμιση και στο κράτος, έστω και αν αυτή η ενσωμάτωση σημαίνει ταυτόχρονα το μετασχηματισμό του ίδιου του κράτους.

Και αυτή η διαπίστωση καταγράφεται σχεδόν εργαστηριακά και στην ελληνική περίπτωση, όπου η ανάπτυξη των αντιθέσεων, μετά τη μεταπολίτευση και η κρίση του κυρίαρχου οικονομικού και κοινωνικού μοντέλου, οδηγούν στην καταπληκτικότερη διόγκωση του κράτους που γνώρισε ποτέ η ελληνική ιστορία.

Από το κράτος νυκτοφύλακα - χωροφύλακα του 19ου αιώνα περνάμε στο κεύσινανό παρεμβατικό κράτος για να καταλήξουμε στο κοινωνικό κράτος που αποτελεί ταυτόχρονα και «κράτος κρίση».

3. Ελληνικές Ιδιαιτερότητες και Μικρομεσαία Αθλιότητα

Όμως στην ελληνική περίπτωση υπάρχουν πολλές ιδιαιτερότητες.

1. *Το τεράστιο βάρος των μικρομεσαίων στρώματων.* Στην Ελλάδα το ποσοστό των μισθωτών μόλις έχει ξεπεράσει το 50% του ενεργού πληθυσμού και τα μικρομεσαία στρώματα της πόλης αναπτύχθηκαν ταχύτερα από τους μισθωτούς, από το 1974 και μετά¹⁴. Έτσι, η επέκταση του κράτους και των διαχειριστικών τάξεων συνδυάζεται στην ελληνική περίπτωση με έναν ιδιαίτερο βοναπαρτισμό ή περονισμό, την απόπειρα συσπειρώσεως των μικροϊδιοκτητικών τάξεων γύρω από ένα «δικό» τους κράτος ενάντια στην αστική τάξη κατ' αρχήν και από ένα σημείο και μετά ενάντια στην ίδια την εργατική τάξη.

2. *Το γεγονός ότι στην Ελλάδα έχουμε κεύσινανό και κοινωνικό κράτος χωρίς σχεδόν φορντισμό.* Το βάρος της βιομηχανίας είναι τόσο μικρό, και οι παραγωγικές μονάδες τόσο διάσπαρτες ώστε η αλυσίδα παραγωγής είναι εξαίρεση. Η βιομηχανική επέκταση που άρχισε στη δεκαετία του '60 ανακόπηκε πολύ σύντομα, ώστε να μετασχηματίσει ουσιαστικά την πραγματικότητα. Επί πλέον το μικρό βάρος της βιομηχανικής εργατικής τάξης δεν εξαρτά τη συνολική ισορροπία από τον εργατικό μισθό και μόνο. Αυτό αποδείχτηκε περίτρανα στα χρόνια της Σημιτιανής λιτότητας. Η περικοπή των μισθών πολύ λίγο επηρέασε τη συνολική ζήτηση, γιατί η ζήτηση των αυτοαπασχολούμενων αυξήθηκε και υποκατέστησε, στο μεγαλύτερο ποσοστό, τη μειωμένη ζήτηση των μισθωτών. Πόσο μάλλον δε αν πάρουμε υπόψη μας μόνο το βάρος του εργατικού μισθού και όχι του συνόλου των μισθωτών. Μετά τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης που αποτέλεσαν τα χρόνια της εργατικής αυτονομίας, στη διάρκεια των οποίων οικοδομήθηκαν τα εργοστασιακά σωματεία, στη συνέχεια η

14. Βλ. Ανδρέας Μοσχονάς, «Παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα». Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986. και Γιώργος Καραμπελιάς, «Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση», Αθήνα, 1989.

βιομηχανική, η εργατική τάξη παύει να αποτελεί το κέντρο βάρους των μισθωτών. Τραπεζικοί, δημόσιοι υπάλληλοι, νοσοκομειακοί, εκπαιδευτικοί κ.λπ., βρίσκονται στο κέντρο των κινητοποιήσεων και συγκροτούν το σκληρό πυρήνα του ελληνικού συνδικαλισμού. Στην Ελλάδα, λοιπόν, με βάση τη βιομηχανική της υπανάπτυξη παράλληλα με τη μικρομεσαία ιδιαιτερότητα, παρουσιάζεται μια οιονεί μεταβιομηχανική δομή του συνδικαλισμού. Το κέντρο βάρους των μισθωτών βρίσκεται ήδη στους τομείς της αναπαραγωγής και του κοινωνικού εργοστασίου.

3. Αυτή η ιδιαιτερότητα δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο με βάση τη βιομηχανική καθυστέρηση. Η Ελλάδα δεν είναι μια χώρα της Αφρικής ή της Μέσης Ανατολής. Παρ' όλη τη βιομηχανική καθυστέρηση της αποτελεί κομμάτι του αναπτυσσόμενου κόσμου, έστω σαν παρασιτική απόφυσή του. Κι αυτό εξηγείται μόνο αν δούμε το τεράστιο βάρος των εξωτερικών πόρων στο ΑΕΠ. Το 20% με 25% προέρχεται από άδηλους πόρους, τουρισμό, ναυτιλία, μετανάστευση, επιδοτήσεις, εισαγωγή κεφαλαίων. Η Ελλάδα ως προς αυτό μπορεί να συγκριθεί μόνο με το Ισραήλ και τον προ του εμφυλίου Λίβανο. Γι αυτό και έγινε δυνατή η συγκρότηση ενός κοινωνικού κράτους με τέτοιες διαστάσεις χωρίς να παρατηρηθούν οξύτερες κοινωνικές συγκρούσεις.

Η θεωρία της υπανάπτυξης δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να αποδώσει, ούτε βέβαια και κάποια αντίστροφη λογική μιας δήθεν «ολοκληρωμένης» καπιταλιστικής ανάπτυξης, την ελληνική πραγματικότητα.

4. Η παράδοση του εμφυλίου πολέμου καθώς και η επιβολή της δικτατορίας καθυστέρησαν εξαιρετικά τους μετασχηματισμούς του ελληνικού κράτους.

Έτσι με την κατάρρευση της δικτατορίας οι αλλαγές ήταν τόσο γρήγορες, σχεδόν θεελλώδεις, ώστε πήραν τη μορφή μιας οιονεί επανάστασης. Επί πλέον, αυτή η ταχύτητα προσέδωσε ιδιαίτερο βάρος στο πολιτικό στοιχείο. Οι αλλαγές πραγματοποιήθηκαν μέσω της πολιτικής. Γι' αυτό και η Ελλάδα της μεταπολίτευσης, περισσότερο από ότι η Ιταλία, αποτέλεσε ένα κράτος των κομμάτων, όπου η πολιτική μοιάζει να κατευθύνει την κοινωνική πραγματικότητα. Έτσι, αυτή η καθυστέρηση των μετασχηματισμών του ελληνικού κράτους οδήγησε στην «τηλεσκόπηση» συγχώνευση των στάδιο —κράτος δικαίου, κενύσιανό κράτος, κοινωνικό κράτος,— και εξηγεί εν μέρει τη διαφορά φάσης της Ελλάδας από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Το πέρασμα στην αντεπίθεση κεφαλαίου και ιδιοκτητικών τάξεων ενάντια στις κοινωνικές δαπάνες και τον εργατικό μισθό, άρχισε πολύ αργά, μόλις το 1985 και ακόμα καρκινοβατεί. Μόλις που ολοκληρώνει τις ιδεολογικές προϋποθέσεις της εφαρμογής του.

5. Σ' αυτό συμβάλλει αποφασιστικά η ισχύοντα της ελληνικής αστικής τάξης, που δεν έχει τη δυνατότητα να συγκροτήσει με ταχύτητα ένα μέτωπο εφαρμογής πολιτικής λιτότητας και περικοπών. Εξ ου και η φοβερή δυσκολία ανατροπής του ΠΑΣΟΚ, που χρειάστηκε το σκάνδαλο Κοσκωτά και τα «μαξιλαράκια» της συνεργασίας Ν. Δημοκρατίας - Συνασπισμού, για να μπορέσει να πραγματοποιηθεί. Η διάρκεια και το βάθος της σημερινής πολιτικής κρίσης στην Ελλάδα είναι συνέπεια της έλλειψης μιας ισχυρής τάξης, ικανής να πάρει τον ένα ή τον άλλο δρόμο. Γι' αυτό και προϋπόθεση για την εφαρμογή μιας πολιτικής λιτότητας είναι να φτάσει η κρίση στις ακρότατες συνέπειές της, όπως συμβαίνει σήμερα, και να δημιουργηθεί ένα κλίμα πολιτικής συναίνεσης των περισσότερων κομμάτων και της Αριστεράς, μιας συναίνεσης που θα ενοποιήσει μέσω των πολιτικών τους εκπροσωπήσεων τις διάφορες τάξεις και στρώματα, και θα περιθωριοποιήσει την εργατική τάξη, και ένα κομμάτι των μικρομεσαίων που θα κληθούν να πληρώσουν το βάρος της κρίσης. Το

κλίμα αυτό της συναίνεσης οικοδομείται, σε μεγάλο βαθμό, μπροστά στην αθλιότητα των σκανδάλων και οδηγεί αναλόφευκτα στην απομόνωση του αυριανικού πρωτοφασισμού. Η πολιτική κρίση, όπως πάντα στην Ελλάδα, αποτελεί την προϋπόθεση για την απαρχή μιας νέας πορείας που θα βάλει φραγμό στη διόγκωση του κράτους και θα ολοκληρώσει τη στροφή που άρχισε το 1985, με τη ρήξη του μετώπου της ΕΛΕ, που δοκίμασε τότε η κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ και καλείται σήμερα να ολοκληρώσει η Νέα Δημοκρατία, μόνη ή σε συνασπισμό με τους υπόλοιπους.

6. Αυτή η αποσύνθεση, των δύο ανταγωνιστικών και κατά τεκμήριο αντιπάλων τάξεων, της βιομηχανικής αστικής και της εργατικής, αποτελεί συνέπεια της κρίσης, κρίσης που τείνει να αναδιαρθρώσει ριζικά την ελληνική οικονομία και κοινωνία σε συνδυασμό με την είσοδο στην ΕΟΚ. Η σχετική αυτονομία της ελληνικής κοινωνίας ως προς την Ευρώπη περιορίζεται δραματικά. Οι βιομηχανίες, όσες δεν έχουν κλείσει, αγοράζονται από το ευρωπαϊκό και ξένο κεφάλαιο, γενικότερα εντάσσονται στα διεθνή δίκτυα. Η Ελλάδα τείνει να ενσωματωθεί σχεδόν οριστικά, με παρασιτικό τρόπο στην Δυτικο-ευρωπαϊκή οικονομία και να μεταβληθεί σε τουριστικό θέρετρο και λαχανόκηπο της Ευρώπης.

Και ως προς αυτό συναινούν τελικά όλα τα μεγάλα κόμματα. Καμία από τις κυρίαρχες τάξεις δεν έχει κάποια διαφορετική ή ανταγωνιστική πρόταση. Επί πλέον τάξεις, όπως η αγροτιά, έχουν πλέον ενσωματωθεί στη λογική της παρασιτικής ένταξης, μέσω της διασφάλισης των τιμών, των επιδοτήσεων, των χωματερών. Η εργατική τάξη στο περιθώριο και σε κρίση περιορίζεται με τη σειρά της στην παθητική αποδοχή των κοινωνικών εξασφαλίσεων που προσφέρει η Κοινή Αγορά. Η αποτυχία του ελληνικού σοσιαλισμού με τον γκροτέσκο τρόπο, με τον οποίο επισφραγίστηκε, οδηγεί, μετά την ευφορία της μεταπολίτευσης, στην πικρία και την απογοήτευση. Το κράτος ενσωμάτωσε την κοινωνική αμφισβήτηση, αποτέλεσε το ίδιο μια στρεβλωμένη μορφή της μέσα από τη διόγκωσή του, και τώρα είναι η ώρα να παραχωρήσει τη σχετική πρωτοκαθεδρία στην ιδιωτική πρωτοβουλία, μια και οι ταξικές αντιπαράθεσεις οδήγησαν σε αδιέξοδο, κούραση και πικρία. Ο πρωτοφασισμός του Αυριανισμού δεν έχει τη δυνατότητα να μεταβληθεί σε ένα κοινωνικό κίνημα διαμαρτυρίας, περονοφασιστικό, παρά τις ευγενείς προσδοκίες των φορέων του.

Η μεταπολίτευση τελείωσε μέσα από την εξάντληση των αντιπάλων. Τώρα είναι η ώρα της συναίνεσης, που αργά ή γρήγορα, θα συμπεριλάβει και το ΠΑΣΟΚ, ή τουλάχιστον το μεγαλύτερο μέρος του.

7. Τέλος, αλλά όχι ελάχιστο, θα πρέπει να σημειώσουμε την ολοκλήρωση της λογικής της συναίνεσης ως προς το αποφασιστικό ζήτημα των εθνικών ζητημάτων. Εδώ πρόκειται για μία επί πλέον ελληνική ιδιαιτερότητα. Η κατάρρευση της δικτατορίας μετά από την καταστροφή της Κύπρου υποχρέωσε την αστική τάξη σε μια συναινετική πολιτική εθνικής ενότητας αμέσως μετά το 1974. Αυτό το στοιχείο επιτάχυνε το μετασχηματισμό του ελληνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνίας, μπροστά στην πρόκληση της τουρκικής επιθετικότητας. Η σχετική ευκολία με την οποία η ελληνική αστική τάξη παραχώρησε πολλές θέσεις, δεν υπήρξε μόνο συνέπεια της κρίσης ή της οξύτητας της ταξικής πάλης, αλλά και της οξύτητας των εθνικών ζητημάτων και απειλής. Το ελληνικό κοινωνικό κράτος οικοδομήθηκε πάνω και σ' αυτή την πραγματικότητα. Γι' αυτό και μόνιμη μέριμνα — αρχικά της αστικής τάξης και της Νέας Δημοκρατίας και στη συνέχεια και της Πασοκικής διαχείρισης, με την πολιτική του Νταβός— υπήρξε η λύση του εθνικού ώστε να μπορεί να εφαρμοστεί στο εσωτερικό μια πολιτική λιτότητας που δεν απαιτεί εθνικές και άρα κοινωνικές συ-

vainέσεις. Και αυτή η λύση των εθνικών ζητημάτων, δεδομένης της δραματικής μεταβολής του συσχετισμού δυνάμεων με την Τουρκία, δεν μπορούσε παρά να πάρει τη μορφή της υπόταξης στην τουρκική πρωτοκαθεδρία, στην περιοχή που προοπτικά οδηγεί όχι μόνο στην προτεκτοροποίηση της Κύπρου, αλλά πιθανά και της ίδιας της Ελλάδας, στην περίπτωση μάλιστα που η Τουρκία ενταχθεί στην ΕΟΚ. Όπως λοιπόν η οξύτητα των εθνικών ζητημάτων συνέβαλε στην αστική υποχώρηση και την ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους, έτσι σήμερα η νέα συναίνεση απαιτεί την απελευθέρωση από το βάρος των εθνικών ζητημάτων, με αντίτιμο βέβαια παραχωρήσεις στην Τουρκία κατ' αρχήν, στην Κύπρο και στο Αιγαίο στη συνέχεια.

Υπάρχει Απάντηση;

Ανακύπτει λοιπόν το εξής ερώτημα: Απέναντι σ' αυτή τη νέα πορεία που διαγράφεται έχει καμιά δυνατότητα επιτυχίας, βραχυπρόθεσμης ή έστω μακροπρόθεσμης, μια πολιτική διατήρησης των παλιών συμμαχιών, ανασυγκόλλησης της φθαρμένης ΕΛΕ.

Πιστεύουμε πως όχι. Το αδιέξοδο του κρατισμού και της ΕΛΕ είναι τόσο προφανές, ώστε μια τέτοια πολιτική δεν έχει καμιά προοπτική απέναντι στο νέο μπλοκ της συναίνεσης που διαμορφώνεται. Μπροστά στη ρήξη της ΕΛΕ από τα δεξιά, θα μπορούσε να απαιτηθεί μόνο μια ρήξη από την αντίστροφη ακριβώς κατεύθυνση, μια ριζοσπαστικοποίηση προς τη συγκρότηση μιας εναλλακτικής ταξικής συμμαχίας, που δεν θα σκιαμαχεί εναντίων των μονοπωλίων, αλλά θα επισημάνει πως το πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας σήμερα βρίσκεται στη δέσμευση του υπερπρόϊοντος που πραγματοποιείται από τα πληθωρικά μικρομεσαία στρώματα, και ένα κομμάτι του δημόσιου τομέα. Το γεγονός ότι οι μικρομεσαίοι ελευθεροεπαγγελματίες κ.λπ., 45 ή 50% του ελληνικού πληθυσμού πληρώνουν μόνο το 20% της άμεσης φορολογίας, είναι ήδη ενδεικτικό. Αλλά ποιο από τα κόμματα της Αριστεράς τολμάει να θίξει αυτό το ζήτημα; Και όμως είναι προφανές ότι χωρίς μια αλλαγή σε αυτό το επίπεδο, οι κοινωνικές παροχές θα περικοπούν σε βάρος, βέβαια, των μισθωτών.

Όσο για το ζήτημα των αδιεξόδων του κρατισμού είναι προφανές ότι αυτά είναι τόσο πραγματικά που δεν μπορούμε να απαντάμε κλείνοντας τα μάτια μας μπροστά τους. Όμως, η μόνη λύση δεν είναι η ιδιωτική πρωτοβουλία, το ιδιωτικό κέρδος, αλλά και μη κρατικές μορφές συλλογικής δραστηριότητας. Απέναντι στην κρίση, κατά την οποία το κοινωνικό κράτος μεταβάλλεται σε «κράτος κρίση», είναι δυνατό άραγε να αποφύγουμε την επιστροφή, έστω μερική, στην «ελευθερία» του φιλελευθερισμού; Μια εναλλακτική απάντηση θεωρητικά μπορεί να διατυπωθεί, αλλά δυστυχώς τα κοινωνικά υποκείμενα που θα την πραγματοποιήσουν και άρα θα τη συγκεκριμενοποιήσουν είναι ιδιαίτερα ασθενικά.

Γι' αυτό και δεν μπορούμε να είμαστε αισιόδοξοι για το άμεσο μέλλον. Όμως, δεν υπάρχει άλλη απάντηση για το μέλλον, πέρα από εκείνη που προσπαθεί να αποφύγει το δίλημμα κρατισμός ή φιλελευθερισμός. Η απάντηση μιας «κοινωνικής ρύθμισης» απέναντι στην κρατική ή την ιδιωτική ρύθμιση.